

De campus als een stad

Monique Arkesteijn en Alexandra den Heijer

Foto boven: de Uithof (bron AAArchitecten). Onder: Relatie publieke ruimte en functies (academiegebouw) in de binnenstad van Groningen (foto: Alexandra den Heijer)

Universiteiten erkennen in toenemende mate de strategische waarde van de campus. Niet alleen voor het aantrekken en vasthouden van talentvolle studenten en wetenschappers in een globaliserende kenniseconomie, maar ook voor het stimuleren van samenwerking binnen en buiten de universiteit. De traditionele campus voor onderwijs en onderzoek maakt, in Nederland en buitenland, steeds meer plaats voor woningen, bedrijfsruimte, horeca en vrijetijdsvoorzieningen. Met deze ambities worden campusmanagers steeds meer stadsontwikkelaars. Tegelijkertijd erkennen steden het economisch belang van een goede kennisinfrastructuur. *Wordt de campus een stad of wordt de stad een campus?*

Campusstrategieën van universiteiten in binnen- en buitenland krijgen steeds meer parallellen met gebiedsontwikkelingen. Het multifunctionele karakter, de toenemende aandacht voor de openbare ruimte en de multiculturele universiteitspopulatie zijn slechts enkele overeenkomsten. Perry & Wiewel (2007) beschrijven voorbeelden van 'de universiteit als stedelijke ontwikkelaar'. Zij benadrukken ook de verantwoordelijkheid die vooral Amerikaanse universiteiten nemen voor de economische groei en maatschappelijke dienstverlening in de steden waarin zij gevestigd zijn. Campusstrategieën zijn echter primair

huisvestingstrategieën voor steeds bedrijfsmatiger opererende universiteiten.

Kansen en bedreigingen

Sinds de Nederlandse universiteiten in 1995 eigenaar werden van hun grond en gebouwen is de bestuurlijke aandacht voor de campus gegroeid. Op de agenda verschenen echter niet alleen kansen, maar ook bedreigingen. Met de eigendomsoverdracht van het rijk naar de universiteiten werd, naast de beslissingsvrijheid over investeringen in de campus, een technisch en functioneel verouderde gebouwenvoorraad overgedragen. Dit bleek destijds uit de vergelijking van de universitaire masterplannen, huisvestingsplannen en campusvisies (De Jonge e.a., 2000). Ambities werden geformuleerd om onderwijs en onderzoek beter te ondersteunen of, negatiever geformuleerd, om productiviteitsverlies en ontevreden gebruikers te voorkomen. Bij deze plannen hoorden herinvesteringsopgaven en onderhoudsplanningen, met grote gevolgen voor de universitaire financiën.

Binnen deze veranderde context moeten campusmanagers de potentiële baten van elke campusbeslissing afwegen tegen de lasten. Voor hun advies aan bestuurders hebben zij steeds meer behoefte aan vergelijkingen met andere universiteiten (Den Heijer, 2007). Krachten van alle Nederlandse universiteiten zijn gebundeld om campusdata en recente projecten te vergelijken en collectieve trends te signaleren ten bate van de universiteitsspecifieke campusstrategieën. Het gezamenlijke onderzoeksresultaat is een bron van managementinformatie voor het ombouwen van een campusstrategie. Een van de collectieve trends in de strategievorming is de steeds sterkere relatie tussen campus en stad.

Campusstrategieën

Strategievorming is een proces dat volgens de theorie (De Jonge e.a., 2008) uit vier stappen bestaat. Voor een campusstrategie omvat dit proces het in kaart brengen van de huidige campus (stap 1), trends en ontwikkelingen rond de campus (stap 2), toekomstbeelden voor de campus (stap 3) en mogelijke strategieën en samenwerkingsverbanden om de huidige campus te transformeren in de campus van de toekomst (stap 4). In dit artikel worden deze stappen beschreven met de nadruk op de relatie met de stad.

De huidige campus

De hedendaagse campus laat zich karakteriseren door een groot aandeel gebouwen uit de jaren zestig en zeventig (Den Heijer, 2007). De sterke groei in

studentenaantallen die de universiteiten in deze decennia hebben doorgemaakt, laat nog steeds zijn sporen na. In tabel 1 is de leeftijdopbouw van de gebouwenvoorraad van de Nederlandse universiteiten anno 2007 weergegeven. De sterk toegenomen ruimtebehoefte werd destijds vervuld met grote faculteitsgebouwen op perifere campussen met een ruime stedenbouwkundige opzet. Zo verlieten veel faculteiten, vooral de bètawetenschappen vanwege de veiligheidseisen van laboratoria, de historische binnensteden en ontstonden van de stad geïsoleerde campussen.

De ruime opzet en relatief perifere ligging hebben de universiteiten lange tijd autonomie gegeven in de stedelijke ontwikkeling. Inmiddels hebben de universiteitssteden veel campussen gedeeltelijk of geheel

Tabel 1 Leeftijdopbouw gebouwenvoorraad Nederlandse universiteiten 2007 (bron: Den Heijer, 2007)

	EUR	LEI	RU	RUG	TUD	TUE	UM	UT	UU	UvA	UvT	VU	WU	OU
	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²	% m ²
< 1900	4%		5%			16%		15%	4%					
00's	1%		2%											
10's		1%	4%	3%				3%						
20's			2%									2%		
30's	1%											2%		
40's				0%										
50's	5%		1%	15%	11%							18%		
60's	30%	27%	27%	9%	28%	45%		47%	20%		20%	50%	16%	
70's	7%	14%	23%	36%	37%	16%	14%	34%	19%	64%	33%	41%	28%	
80's	9%	34%	8%	21%	4%	4%	29%	5%	16%	18%	13%		10%	66%
90's	27%	5%	3%	12%	7%	8%	19%	13%	11%	10%	24%	2%	20%	21%
> 2000	27%	8%	39%	8%	7%	17%	21%	1%	16%	4%	11%	7%	4%	13%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Figuur 1 De Nederlandse campussen getypeerd naar drie modellen in relatie tot de stad (bron: Den Heijer, 2007)

omsloten. Er is onderscheid te maken in drie ruimtelijke configuraties van campus en stad, geïllustreerd in figuur 1: een campus buiten de stad, een campus als relatief geïsoleerd gebied binnen de stad en de campus die geïntegreerd is met de (binnen) stad. In dezelfde figuur zijn de Nederlandse campussen anno 2007 gegroepeerd naar één van de drie modellen (Den Heijer, 2007). Het eerste model, de campus buiten de stad, komt in de Nederlandse context het minst voor. Dit heeft te maken met relatief korte afstanden, verstedelijking en hoge dichtheden. Dit model kent in bijvoorbeeld de Amerikaanse context veel extremere vormen. In Nederland liggen dergelijke campussen nog steeds op fietsafstand van de nabije (binnen)stad. Het tweede model, de gesloten campus binnen de stad, heeft duidelijk gedefinieerde grenzen die een drempel opwerpen voor niet-universitaire gebruikers van de stedelijke bevolking. In het derde, geïntegreerde model is de campus onderdeel van het stedelijk weefsel door functiemenging met wonen, werken en andere niet-universitaire functies.

Door de groei van de stad en de verdichting van de campus met andere functies kunnen deze drie modellen ook worden gezien als drie stadia van de veranderende relatie tussen campus en stad. Dit is een ontwikkelingsproces van geïsoleerd naar geïntegreerd, maar het verleden heeft laten zien dat het omgekeerde proces ook een campusstrategie kan zijn. Universiteiten en steden kunnen dit proces samen sturen.

Veranderende eisen

Strategische plannen van de meeste universiteiten benadrukken dat enerzijds onderwijs- en onderzoeksprocessen steeds plaatsafhankelijker worden en dat anderzijds 'meaningful places', 'community building' en 'creating a place to meet' steeds belangrijkere thema's worden (Chapman, 2006; Den Heijer, 2007). In vele scenario's voor de universiteit van de toekomst is netwerksturing een gemeenschappelijk begrip. De netwerkuniversiteit legt vele verbindingen met nationale en internationale kennisinstellingen, gerelateerde bedrijvigheid en de voorzieningen

in de universiteitsstad en regio. Ook Worthington (2007) stelt dat leren en onderzoeken meer multidisciplinaire samenwerking behoeft en dat faculteiten en afdelingen daartoe gestimuleerd moeten worden, ook via de universitaire huisvesting. Dit legt veel meer nadruk op de informele ruimte dan op de formele, meer traditionele onderwijsruimten, kantoren en laboratoria. Er is een toenemende behoefte aan publieke ruimte tussen afdelingen, tussen faculteiten en ook tussen universiteit en stedelijke functies.

Door de ambities om een 'learning experience' en 'homebase' te bieden aan een steeds internationaler wordende populatie van studenten, docenten en wetenschappers, wordt de campus steeds multifunctioneler (Worthington, 2007; Den Heijer, 2007). Voorbeelden zijn studentenwoningen, maar ook woningen of hotelcapaciteit voor *visiting professors*, hippe koffiebars en ruimten voor startende ondernemingen. Voor het realiseren van deze functies is de universiteit steeds meer aangewezen op de samenwerking met gemeente, woningcorporaties met studentenhuysvesting en lokaal en regionaal bedrijfsleven. Toch bestaat de campus anno 2007 bij de meeste universiteiten nog voor het overgrote deel uit gebouwen voor onderwijs en onderzoek. Daarmee staan de universiteiten voor een belangrijke afweging: bouwen we een eigen stad of gaan we voor het voorzien in de veranderende behoefte samen te werken met de stad?

Ontwikkelingen kennisstad

Parallel aan de ontwikkelingen binnen de universiteit, richten steden zich onder invloed van de veranderingen in de economie steeds meer op hun rol in de

diensten- en kenniseconomie. De kenniseconomie is veel minder plaatsgebonden dan de agrarische of industriële: het is een netwerk-economie. Dit betekent dat bedrijven en kennisinstellingen in de kenniseconomie steeds meer als knopen in een netwerk (moeten) gaan fungeren, en dat specialisatie noodzakelijk is in de mondiale concurrentie. Een tendens voor de meeste universiteitssteden is de transitie van studentenstad naar kennisstad (Den Heijer, 2007). Uit onderzoek van Van den Berg (2005) naar Europese steden in de kenniseconomie blijkt dat steden een zevental fundamentelementen moeten hebben om kennisstad te worden of te blijven: een kennisbasis, een economische basis, kwaliteit van leven, toegankelijkheid, stedelijke diversiteit, stedelijke schaal en sociaal potentieel. Naast deze fundamentelementen noemt Van den Berg het organiserend vermogen om achtereenvolgens kenniswerkers aan te trekken, kennis te creëren, kennis toe te passen en groeiclusters ontwikkelen. Voor deze vier activiteiten, met als doel economische groei, moet een stad de krachten bundelen met de aanwezige kennisinstellingen en bedrijven, respectievelijk de kennisbasis en de economische basis. Dit ook om te voorkomen dat steden en universiteiten de synergie tussen beide onvoldoende benutten. Nadin & Rocco (2008) herdefiniëren de rol van de stad van 'randvoorwaarden scheppen voor ontwikkelingen' naar het 'creëren van synergie in samenwerking met haar economische motoren in de kenniseconomie'. Bestaande stedelijke voorzieningen en de kwaliteiten van de stad zijn belangrijke bouwstenen voor zowel de kennisstad als de campus van de toekomst.

Toekomstmodellen

Ook in de literatuur blijken modellen voor de campus van de toekomst sterke overeenkomsten te vertonen met modellen voor de

kennisstad (Van den Berg, 2005; Chapman, 2006; Hoeger e.a., 2007). De campus wordt, ook vanuit de Angelsaksische definitie, steeds meer een verzamelterm voor alle aan de instelling gerelateerde voorzieningen. Hierbij gaat het om vijf groepen campusfuncties: onderwijs & onderzoek, wonen, winkels & vrijetijdsvoorzieningen, gerelateerde bedrijvigheid en infrastructuur. Universiteitsbestuurders geven aan dat de universiteit voor het bereiken van de instellingsdoelen, waaronder internationalisering maar ook de tevredenheid van studenten en medewerkers, steeds meer afhankelijk is van de nabijheid van deze functies; functies die doorgaans al aanwezig zijn in de stad maar niet specifiek voor de universiteit of voor studenten of medewerkers. Afhankelijk van de ruimtelijke configuratie (figuur 1) zijn de vijf groepen campusfuncties in minder of meerdere mate in samenwerking met de stad te ontwikkelen. In het geval van het Roeterseiland is de uitgangssituatie, een campus geïntegreerd met de Amsterdamse binnenstad, gunstig voor het gezamenlijk ontwikkelen en managen van deze functies. Ook het delen van academische voorzieningen met de Hogeschool van Amsterdam in de nabijheid biedt kansen.

Voor de afwegingen bij de campus van de toekomst zijn drie campusmodellen van Chapman (2006) illustratief: 'Clicks & Mortar', 'Intellectual Agora' en 'Back to the future'. 'Clicks & Mortar' gaat uit van een veel kleinere campus met veel inspirerende ruimte voor sociale en intellectuele ontmoetingen, een belangrijke trend in campusontwerp. 'Intellectual Agora' staat voor een open marktplaats voor het creëren en uitwisselen van kennis en de campus als integraal onderdeel van de stad, waarin veel ruimten met andere gebruikers worden

gedeeld. 'Back to the future' blijft het meest bij de huidige situatie: een instelling met een grote vastgoedvoorraad die grotendeels exclusief door de instelling zelf gebruikt wordt. De relatie stad-campus is het meest gebaat bij de keuze voor 'Intellectual Agora' maar kan in elk model een rol krijgen. In relatie tot modellen voor de kennisstad (Van den Berg e.a., 2005), wordt de kwaliteit van leven, een van de eerder genoemde zeven fundamentelementen, als belangrijke concurrentiekracht gezien van zowel de Europese universiteit als de Europese kennisstad. Corneil & Parsons (2007) pleiten voor het zo goed mogelijk inzetten van het cultureel erfgoed: de historische gebouwen en de fijnmazige historische binnensteden. De aantrekkingskracht op de steeds internationaler wordende kenniswerker wordt door diverse bronnen bevestigd. Ook recente bevindingen naar aanleiding van de herhuisvesting van de faculteit Bouwkunde van de TU Delft in een monumentaal universiteitsgebouw en de discussies over het faculteitsgebouw van de toekomst (Arkesteijn, 2009) bevestigen dit. In de samenwerking tussen universiteit en stad dienen deze baten zorgvuldig te worden afgewogen tegen de (extra) lasten van gebruik en eigendom van historisch erfgoed.

Geïntegreerde strategieën

Uit recente studies (Arkesteijn, 2009) en universitaire campusplannen (Den Heijer, 2007) blijkt dat er steeds meer krachten zijn die het samenwerken en het delen van voorzieningen bevorderen. Niet alleen de primaire processen geven daartoe aanleiding, maar ook 'de duurzame campus' is een belangrijke internationale doelstelling. Het spaarzaam omgaan met kostbare middelen en schaarse energiebronnen

foto: Hilde van Wijk

krijgt tevens bij de gebruikers, studenten en medewerkers, steeds meer draagvlak. Bovendien bevorderen de krappe financiële kaders het delen van voorzieningen, zeker als er sprake is van een relatief lage bezetting en benutting.

Ook hebben gebruikers steeds liever minder oppervlak met een hogere kwaliteit dan een grote gebouwenvoorraad met een matige tot redelijke technische conditie (Den Heijer, 2007). Daarnaast krijgt het toelaten van andere gebruikersgroepen ten dienste van de kwaliteit steeds meer draagvlak, zowel tussen faculteiten als tussen universiteit en stad. Bijkomend voordeel is dat gemeenschappelijk gebruik de ontmoetingsfunctie versterkt, ten gunste van onderwijs en onderzoek, de levendigheid van de kennisstad en de 'learning experience' van student en wetenschapper. Hiermee bindt de stad de kenniswerker die de economische motor laat draaien, waarmee de batenkant van investeringen in campus en stad meetbaar wordt.

De campus wordt in toenemende mate ontwikkeld als een stad. Afhankelijk van de historische context, de huidige inpassing in de stad en de scenario's voor de toekomst, zijn er voor de relatie met de stad twee modellen: de campus als autonome stad of de campus als geïntegreerd stadsdeel. De meeste universiteiten en universiteitssteden geven aan dat zij gebaat zijn bij het laatste. Dit stelt hoge eisen aan de samenwerking en de bereidheid om voor gezamenlijke doelen gezamenlijke middelen in te zetten.

Alexandra den Heijer (a.c.denheijer@tudelft.nl) en Monique Arkesteijn (m.h.arkesteijn@tudelft.nl) zijn beiden

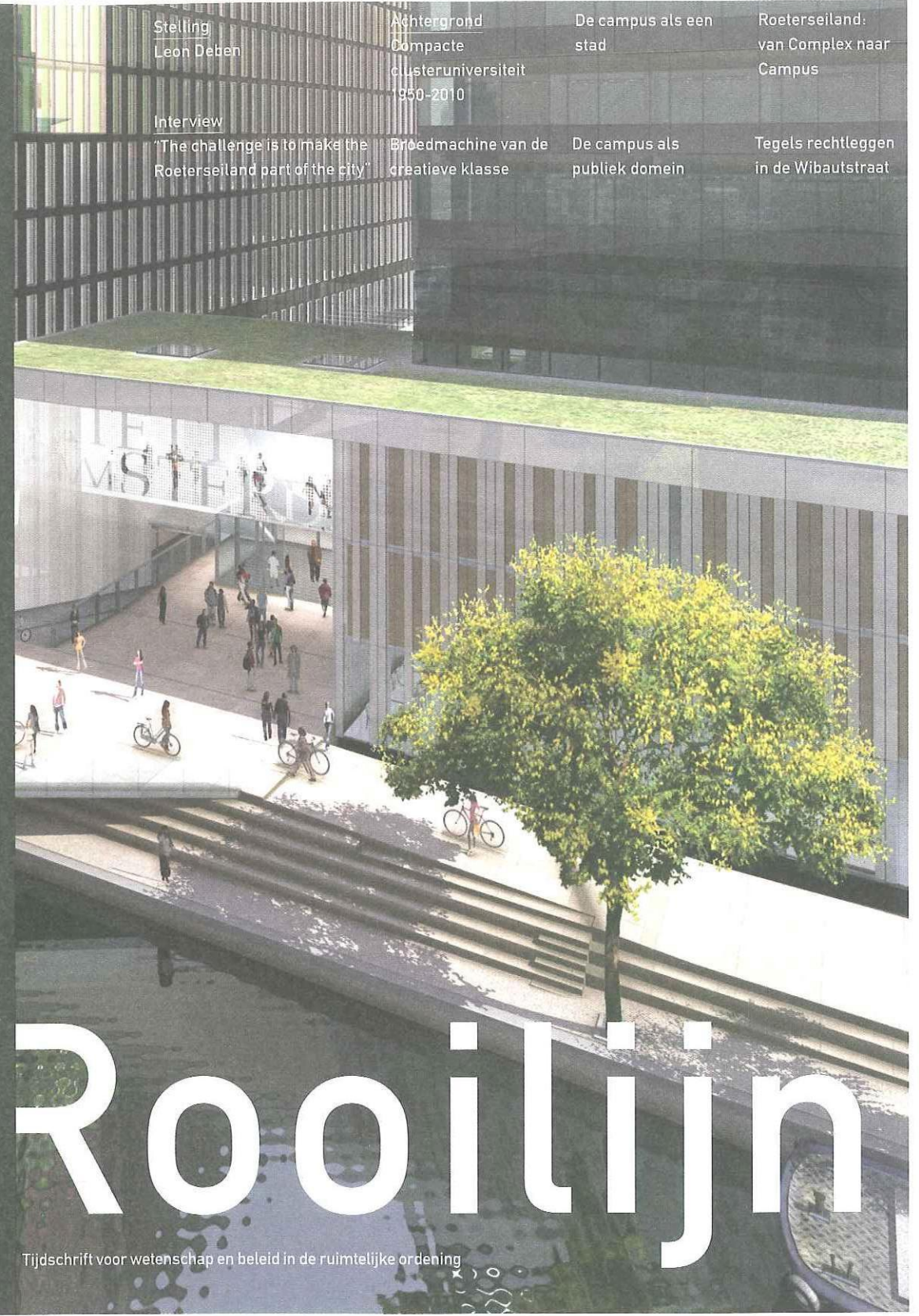
universitair docent Real Estate Management bij de afdeling Real Estate & Housing van de faculteit Bouwkunde aan de TU Delft.

Literatuur

- Arkesteijn, M. (red.) (2009) *Envisioning the faculty of the future*. TU Delft. Delft
- Berg, L. van den & P. M. J. Pol e.a. (2005) *European cities in the knowledge economy*. Ashgate, Aldershot
- Chapman, M. P. (2006) *American Places, in search of the twenty-first century campus*. ACE Praeger, Westport, CT
- Cornell, J. & P. Parsons (2007) 'The contribution of campus design to the knowledge society', in K. Hoeger & K. Christiaanse (red.), *Campus and the city*. gta Verlag, Zurich
- Heijer, A. den (2007) *Universiteitsvastgoed in Nederland* (onderzoek in samenwerking met Nederlandse universiteiten). Real Estate & Housing, Faculteit Bouwkunde, TU Delft, Delft
- Heijer, A. den, J. de Vries, T. Raas (2006) 'Hoger Onderwijs als motor voor de stad', *Nova Terra*, 6, nr. 4, p. 3-8
- Hoeger, K. & K. Christiaanse (red.) (2007) *Campus and the city, urban design for the knowledge society*. gta Verlag, Zurich
- Jonge, H. de (2000) *Analyse universitaire vastgoedplannen*. TU Delft, Delft
- Jonge, H. de (2008) *Corporate Real Estate Management, designing an accommodation strategy in four steps*. TU Delft, Delft
- Nadin, V. & R. Rocco (2008) 'A new role for comprehensive spatial planning'. In: *Corporations & Cities, proceedings for colloquium Brussels, May 26-28, 2008*
- Perry, D. C. & W. Wiewel (2007) *The University, the City, and the State: Institutional Entrepreneurship or Instrumentality of the State?*. M.E. Sharpe / Lincoln Institute of Land Policy, New York / Cambridge
- Wortlington, J. (2007) 'European Universities - Ivory Tower of City Quarter?' *Proceedings for conference Competitive Campuses*. NTNU, June 2007, Trondheim

Special Roeterseiland: 2 ha. stedelijkheid

Stelling
Leon Deben

Interview
"The challenge is to make the
Roeterseiland part of the city"

Achtergrond
Compacte
clusteruniversiteit
1950-2010

Brœdmachine van de
creatieve klasse

De campus als een
stad

De campus als
publiek domein

Roeterseiland:
van Complex naar
Campus

Tegels rechtleggen
in de Wibautstraat

Rooilijn

Tijdschrift voor wetenschap en beleid in de ruimtelijke ordening

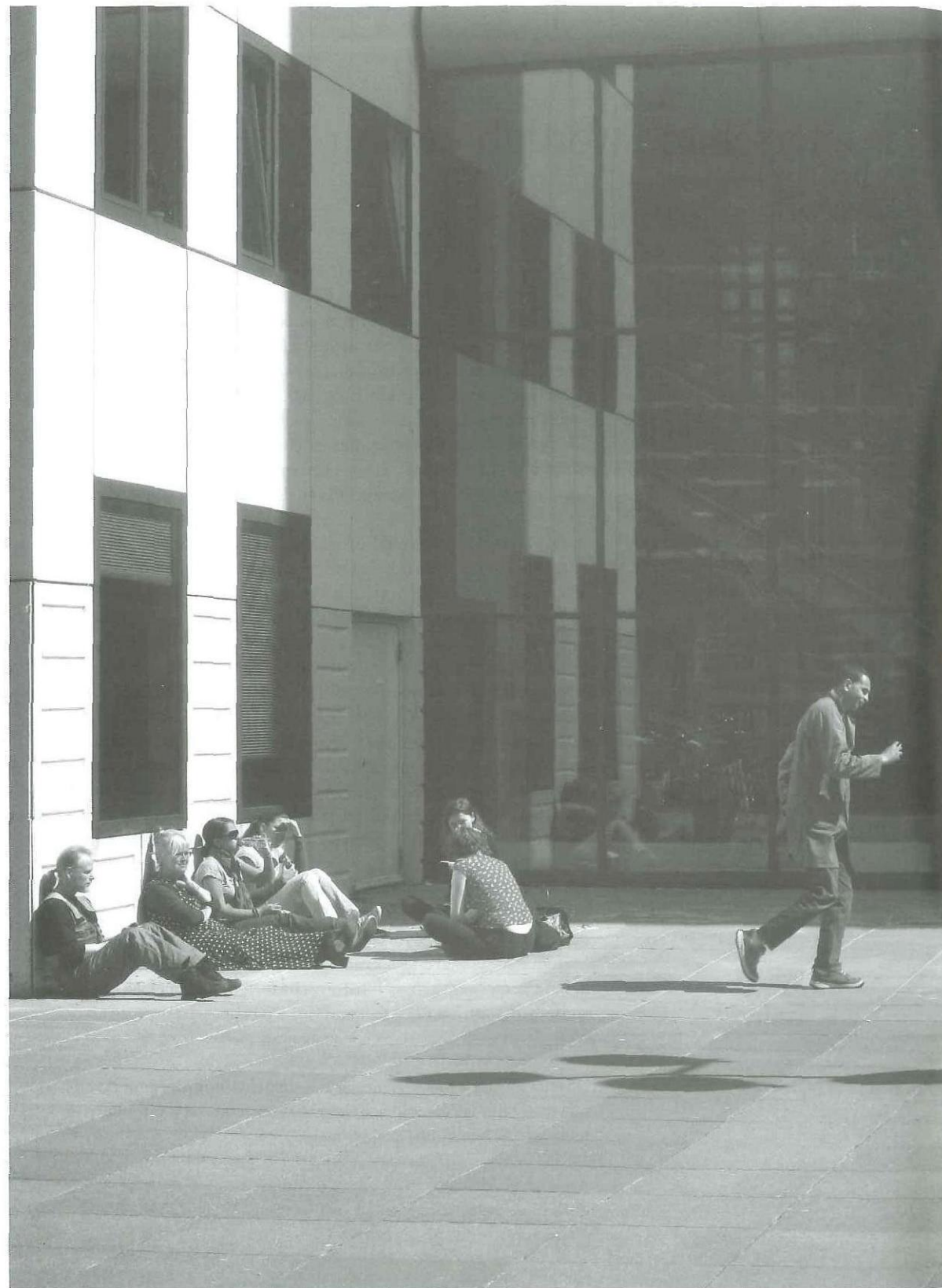

foto: Hilde van Wijk

Inhoud

234 Inleiding De plannen

Toelichting op de herstructureringsplannen van het Roeterseiland

De redactie

237 Stelling

"De verbondenheid met de binnenstad is essentieel voor de aantrekkelijkheid van zowel de UvA als van Amsterdam"

Leon Deben

238 Achtergrond

Compacte clusteruniversiteit 1950-2010

Ervaring leert: verwevenheid tussen universiteit en stad is nog een grote opgave

Dick Schuilting

248 Interview

"The challenge is to make the Roeterseiland part of the city"

Interview met Simon Allford, architect van de herstructurering van het Roeterseiland

Sabine Meier en Samantha Volgers

252 De campus als een stad

Bouwen Nederlandse universiteiten hun eigen stad of wordt de campus onderdeel van de bestaande stad?

Monique Arkesteijn en Alexandra den Heijer

260 InBeeld

Het nieuwe Roeterseiland

Het Amsterdamse Quartier Latin?

Simon Allford

270 Roeterseiland: van Complex naar Campus

De nieuwe gebruikers zetten in op academische meerwaarde voor minder geld en meer stad en nog meer fietsen

Carla Huisman en Ineke Teijmant

278 Broedmachine van de creatieve klasse

Een meer strategische blik op het belang van hoogopgeleiden voor Amsterdam zou geen kwaad kunnen

Robert Kloosterman

284 De campus als publiek domein

Teken het gebouwencomplex als onderdeel van de openbare ruimte van de stad. Nu kan het nog!

Arnold Reijndorp

288 Tegels rechtleggen in de Wibautstraat

In gesprek met Zef Hemel en Ton Schaap: "We moeten van die straat gaan houden!"

Annemarie Maarse

296 Recensie

> De universiteit als ontwikkelaar
Global universities and urban development. Case studies and analysis
Els Beukers

297 Signalement

> Higher Education and Regions:
Globally Competitive, Locally Engaged.

298 Column Universitas

O. Naphta